

ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ МИТРОПОЛІЇ ТА РЕФОРМИ ПЕТРА МОГИЛИ

Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ,
Франція

Із упровадженням християнства в 988 році протягом більш ніж тисячоліття Православна Церква в Україні пройшла багато періодів послідовного розвитку від занепаду до відновлення, що триває до наших днів. Ці зміни виникли переважно внаслідок впливу політики на релігійне життя: існування національної держави, вторгнення кочових народів, окупації іноземними державами та їхнє втручання у релігійні справи.

Після двох з половиною століть існування процвітаючої Київської Митрополії із десятима єпархіями на українській землі під захистом та протекцією князів Київської Русі розвиток церкви був загальмований у 1240 році монголо-татарською навалою, після якої почався період занепаду із переміщенням митрополічної кафедри до Московії, формуванням місцевих церковних структур (Галицька та Литовська митрополії), потім розкол 1458 року колишньої Київської митрополії на дві - Київську з українською та білоруською єпархіями у складі Речі Посполитої та Московську, що оголосила автокефалію у 1589 році.

В українсько-білоруській (руській) митрополії спостерігається обмеження релігійної свободи як наслідок права на патронування, привласненого польськими королями в 1498 році, що дозволяло їм призначати та конфірмувати ієрархію православної церкви, а польським магнатам - контролювати духовенство. Ця процедура мала наслідком деградацію свідомості ієрархії та православною духовенства, проти якої виступили братства, утворені з мирян та православної шляхти. З іншого боку, коли в 1589 році патріарх Константинопольський Ієремія Другий хотів навести лад в ієрархії Київської Митрополії, українські єпископи звернулися до Рима. У 1595 році, щоб спробувати нейтралізувати дію братств та втручання константинопольського патріарха в справи української церкви, церковна злука з Римом повинна була також захистити українську шляхту від польської латинізації та гарантувати українській церкві такі ж права і привілеї, якими користувалося латинське духовництво в Речі Посполитій.

Після Берестейської Унії в 1596 році та переходу більшості ієрархій в Унію Православна Церква, позбавлена своїх єпископів, віднині мала єдиною підтримкою братства та козацтво. Суперництво між уніатами та православними викликало живу суперечку, яка започаткувала українську полемічну релігійну літературу, що сприяла культурному розвитку загалом.

У 1620 році під протекцією гетьмана Петра Сагайдачного та користуючись приїздом до Києва патріарха Єрусалимського Теофана Третього, православні отримали не лише право на заснування Богоявленського Братства у Києві, але і на призначення нової ієрархії православної церкви в Україні на чолі із митрополитом Іовом Борецьким, архієпископом Полоцьким Мелетієм Смотрицьким та єпископом Перемишльським Копінським. Це було перше відродження православної церкви в Україні. Пізніше, в інших історичних умовах, мали місце й інші відродження - нетривалі, що зустрічали опір з боку окупантських режимів - після першої світової війни діяльність митрополита Василя Липківського та створення УАПЦ, під час Другої світової війни митрополита Полікарпа Сікорського і відновлення автокефальної української православної церкви в центральній Україні. Відновлення православної української церкви на

початку 17 століття не було визнане владою католицького короля Польщі Сигізмунда Третього Вази. І тільки з приходом до Києва Петра Могили та його зобов'язанням Православна Церква зазнала блискучого злету у світі.

Ми представимо тут коротко життя та працю цього великого організатора і реформатора української церкви. В історії України діяльність Петра Могили та його прибічників називається "могилянською" епохою. Могила, виходець із князівської молдавської родини, син Семиона Могили, молдавського і волоського господаря та угорської принцеси Маргарити, народився 21 грудня 1596 р. в Молдавії. Після смерті свого батька, отруєного внаслідок палацового перевороту в жовтні 1607 року, і сам на сам із ворожим ставленням нового молдавського господаря до родини Могили, молодий Петро переховувався разом із матір'ю на українських етнічних землях у Польщі, де були тепло зустрінуті. Княжа родина Могили завжди проводила пропольську політику - її члени володіли такими ж правами, як польська шляхта, що дозволяло їм набувати в цій країні власності, а деякі мали і родинні зв'язки з шляхетськими польсько-українськими сім'ями. Наприклад, його родичі - Раїна Вишневецька та Анна Потоцька, батько Симеон та дядько Ієремія були великими благодійниками Галицької Української Церкви. Вони заснували церкву Покрови Богородиці при відомому братстві Покрови у Львові.

Молодий П. Могила відвідував братську школу у Львові, вивчаючи українську та польську мови. Пізніше, згідно з деякими біографами, він отримав вищу освіту у польській академії в Замості, а також у Голландії та Франції. Проте ми не маємо жодних документів на користь цієї тези. Після навчання він мав опікуном Станіслава Жолкевського, коронного канцлера, при дворі якого здобув військову освіту та став офіцером польської армії. Далі він командував власним загоном, що складався з українців та молдаван, з яким брав участь у битві під Секорою в Молдавії проти турків (1620 р.), де польська армія була знищена, а його опікун загинув. Наступного року він бореться з турецькою навалою під Хотином, де став свідком козацької відваги під проводом гетьмана Сагайдачного. З приводу участі у цій битві, володіємо першоджерелом, де ім'я Могили цитується хроністом, який указував, що той намагався переконати поляків у лояльності молдавських військ.

Після смерті свого опікуна протягом 1621-27 рр. Петро щороку приїжджає до Києва, набуваючи маєтність у Рубежівці. У Києві Могила знайомиться з митрополитом Борецьким, з яким його пов'язує дружба та співпраця. Митрополит висвітлює йому становище православ'я в Україні, і Могила вирішує присвятити життя церкві. З цієї метою він у 1627 році стає ченцем відомої Києво-Печерської лаври, незалежної від Київського митрополита та безпосередньо підпорядкованної Константинопольському патріархату. Того ж року архимандрит Печерської Лаври Захарія Копистенський помирає, а 8 вересня 1627 року Могила обирається його наступником. Новий архимандрит присвячує всі свої зусилля підняття престижу цієї цитаделі українського православ'я. Перш за все він реформує чернече життя, встановивши сувору дисципліну; він відшкодує лаврські скарби, розтрачені у роки його попередників, намагається відновити монастирські церкви, щоб розповсюдити славу Лаври, пише про чудодійну силу святих мощей, що там зберігаються. Могила розвиває діяльність Лаврської друкарні, запроваджує

ючі і латиницю поряд з кириличним шрифтом – за часи його архімадритства було видано вдвічі більше книжок. З митрополитом Іовом Борецьким Могила бере активну участь у Київських синодах, під час яких було розглянуто питання відносин з Уніатською Церквою.

З початку своєї церковної кар'єри Петро Могила усвідомлював, що великою проблемою православної церкви є відсутність освіченого духовенства, і, щоб усунути цю перепону, він почав організацію системи освіти, здатної конкурувати із освітніми системами інших конфесій. У 1631 році він заснував, за сприянням львівських викладачів школу при Печерській Лаврі, яку об'єднав наступного року із школою Богоявленського Братства, створив Київський колегіум, який стане пізніше Києво-Могилянським колегіумом, першим закладом вищої освіти в Україні та і у всій Південно-Східній Європі. Система освіти у Києво-Могилянському колегіумі була схожа на існуючу у Західній Європі (за зразком єзуїтських шкіл із латинською мовою викладання). Дванадцять років навчання було поділено на вісім циклів. Перший рік був підготовчим, до якого допускалися кандидати, що вже мали деякі поняття із латини. Протягом трьох наступних років у граматичних класах – *infima, grammatical, syntaxica* – вивчали латину, старослов'янську, книжну українську, польську та грецьку мови. Закінчивши граматичні класи, учні ставали студентами (*спудеями*) та відвідували рік поетики, рік риторики, потім два роки філософії та чотири роки теології.

Разом зі своїми однодумцями П.Могила створив у Києві коло вчених, назване пізніше Атенеем Могили, до якого входили відомі ерудити: Сильвестр Косів, Ісаія Трохимович-Козловський, Іосиф Кононович-Горбатський, Сафроній Пошатський, Афанасій Калнофойський та інші, за підтримки яких він зміг здійснити свої великі культурні та релігійні проекти.

Після смерті Сігізмунда Третього Вази у 1632 році православні скористалися можливістю вимагати від польської держави прав, які в них були конфісковані після Берестейської унії. Беручи участь у виборах нового короля у Варшаві, у 1632 році архімадрит Петро Могила та інші православні депутати добилися запевнень від кандидата на королівську владу Владислава Четвертого, що Православна Церква буде легалізована у Польщі (відомі „Статті для заспокоєння рутенських народів” 1632 р.). Згідно з цими статтями, польський уряд надавав право православним мати їхню власну ієрархію, митрополита та чотирьох єпископів, визнаних державою. Щоб здійснити це рішення, 49 православних делегатів приступили 3 листопада 1632 року у Варшаві до виборів Петра Могили у сан Київського Митрополита. Колишній Митрополит, Ісаія Косинський не задовольняв польський режим у зв'язку із своїми москвофільськими поглядами. Вибори Петра Могили були конфірмовані 14 березня 1633 року Владиславом Четвертим, потім визнані Патріархом Константинопольським Кирилом Лукарисом. Зведення до сану відбулося 28 квітня 1633 року у церкві Львівського братства.

Митрополит Української Православної Церкви протягом 15 років (1633-47), зберігаючи посаду архімадрита Печерської Лаври, Петро Могила здійснив великий план догматичних, літургійних та теологічних реформ. Йому вдалося впровадити ці нововведення завдяки активній співпраці зі своїм Атенеем учених. Під його керівництвом ці вчені підготували Православний Катехізіс, *Маллий Катехізіс*, схвалений Київським Синодом у 1640 р., потім розглянутий та доповнений грецькими та українськими теологами на Синоді 1643 року та наприкінці конформований найвищою церковною владою часу – чотирма патріархами та синодом Константинопольського Патріархату у 1643. Катехізіс Могили „*Сповідь православної віри*” буде потім прийнятий іншими Православ-

ними церквами та вивчений теологами інших конфесій - католицьких та протестантських, - як Символічна книга Православної Церкви.

Цей Катехізіс є частиною Символічних церковних книжок, які викладають принципи православної віри та уточнюють конфесійні специфічності. Там ми знаходимо вивчення Догматів, Таїнств, патрістики, Заповідей Блаженств, Десятислів'я, основних та теологічних чеснот, головних гріхів.

Катехізіс Петра Могили був також спробою у догматичному та теологічному планах знайти шлях до згоди та наближення різних християнських церков. Але він є Символічною православною книгою в українській інтерпретації. Він був перекладений різними мовами: латиною, грецькою, старослов'янською, англійською, французькою, німецькою, голландською, румунською, російською, українською, арабською та грузинською. Йому була присвячена велика кількість досліджень. У Франції Катехізіс Могили є відомим завдяки католицьким теологам.

Серед інших літургійних творів Петра Могили треба назвати Молитовник (1629,1639), який містить нові рубрики. Друге видання було здійснене у 1996 році греко-католицьким священиком Сержем Келеєром.

Могила був автором полемічної праці на захист Православної Церкви „*Літографії*” (1644), у якій він спростовує обвинувачення Касіяна Саковича. Цей уніатський теолог видав у 1642 році у Кракові „Еранorthosis”, „огляд помилок, ересей, забобонів” у, як він вважав, розкольницькій Греко-Руській (українській) Церкві, які є помітними як у проведенні Таїнств, так і в інших традиціях та церемоніях, де він критикував православні звичаї та пропонував перейти до католицизму. Щоб захистити Православ'я, Могила використовував аргументи рішення вселенських синодів, твори Отців Церкви, широке коло досліджень.

Загальні реформи митрополита Могили стосувалися звичаїв Православної Української Церкви, які ми знаходимо у його найважливішому творі – „*Молитовнику*”. Враховуючи важливість та розмах цієї праці (1670 сторінок великого формату), її також названо „Великим Требником П.Могили”. Петро Могила працював над ним від початку своєї духовної кар'єри і закінчив його 16 грудня 1646 року - за два тижні до своєї смерті.

„Требник” – церковна книга, що містить літургійні служби, молитви, благословення, які священник виконує для приватних осіб та які прямо не пов'язані із церквою чи календарними святами. Він містить 129 проповідей, серед них 37 нових, а 20 - з практики Української Православної Церкви. Велика кількість пояснень включає в себе догматичні, літургійні, канонічні та теологічні частини, що свідчить про те, що Требник Могили окрім своєї літургійної ролі, був важливим теологічним посібником на кшталт церковної енциклопедії.

Джерела „Требника Могили” – грецька теологія, старовинні слов'янські літописи, римський католицький ритуал, запроваджений папою Римським Павлом П'ятим Великим. Цей „Требник”, чий вплив особливо відчувається на інтерпретації і поясненні таїнств та обрядів, сприяв зближенню учення про віру Сходу та Заходу, навіть збагаченню східних обрядів. І все ж, „Требник” Могили зберігає засади Православної Віри, вираження українського обряду, його оригінальності.

Суттєві керуючі тези, головні обряди і таїнства, з приводу яких існували суперечності та які вимагали уточнення або були відсутні у сучасних ритуалах, були розглянуті та в основному схвалені Церковним Собором у Києві 1640 року. Найважливіше завдання „Требника” полягало у перевірці, об'єднанні та збагаченні обрядів Української Православної Церкви, їх наближенні до практики і літургійних обрядів інших християнських конфесій, насамперед католицької церкви, з метою підкреслення союзу християнських церков, ідеї, дорогої

митрополиту Київському.

П.Могила також був автором серії проповідей: "Хрест Спасителя і кожної людини" і "Розповідей про чудеса", пов'язаних із мощами святих ченців Печерської Лаври. Ці легендарні оповіді повинні були свідчити про святість Православної Церкви. У своєму листі до брата Мойсея, молдавського князя, Могила дає поради з управління державою під керівництвом релігійних принципів.

Ставши главою Української Православної Церкви, Петро Могила фінансував на свій власний кошт відновлення церков та монастирів Київської Русі - Софійського собору, Десятинної церкви, церков Печерської Лаври, церкви святого Спасителя в Берестові та інших.

Ми спробуємо ширше розглянути справу об'єднання церков, концепції зближення різних християнських віросповідань, вселенських тенденцій.

Ця концепція та діяльність Петра Могили спричинені багатьма факторами. Приїхавши в Україну із сусідньої держави, де конфесійний перелом з приводу Брестської унії був менш гострим, він міг трактувати цей аспект релігійного життя значно спокійніше, ніж люди, що були безпосередньо втягнуті в цей конфлікт. З іншого боку, він отримав західну освіту і добре знав концепції та теологічні принципи Західної і Східної Європи. Але, головним чином як справжній пастир християнського народу, він працював, щоб цей союз віруючих був довготривалим напрямом, а не простою декларацією, і цьому він віддав своє життя.

Своєю діяльністю П.Могила надихав християнські церкви до зближення. Він намагався досягнути синтезу між християнством Сходу та Заходу був ініціатором угоди між Православною та Католицькою Церквами. Відданість православної справі не завадила оцінити позитивні аспекти інших конфесій. Вірний православної вірі своїх предків, Могила разом з тим зберігав толерантне ставлення до інших християнських віросповідань, не вагаючись, як підкреслюють його біографи, сприймав деякі традиції римської церкви та в неї запозичував те, що не суперечило його православному духу.

З початку своєї церковної кар'єри П.Могила брав активну участь у спробах зближення православних та уніатів, навіть безпосередньо із латинськими католиками.

У 1628 р. разом із митрополитом Іовом Борецьким П.Могила брав участь у синоді, який відбувся у Печерській Лаврі та мав визначити умови згоди з Уніатською церквою. Спроба зазнала невдачі, оскільки доповідач Мелетій Смотрицький замість обговорення цих умов занурився у жорстку критику Православної Церкви.

У наступному, 1629 році, ініціатива порозуміння між православними та уніатами виходила від митрополитів Йосифа Вельямина Рутського та Іова Борецького, яка передбачувала один православний синод у Києві, другий, уніатський, у Володимирі-Волинському, та третій, що об'єднував представників обох конфесій, у Львові. Православний синод не дав ніякого результату через протидію шляхетських та козацьких делегатів. Другий синод, уніатський, на якому митрополит Рутський запропонував створення українського патріархату з архімандритом П.Могилою на чолі, також зазнав невдачі, оскільки пропозиція патріархату була анульована рішенням Конгрегації по Розповсюдженню Віри. Папський нунцій Санта Кросс заборонив організацію спільного синоду із православними.

Третя спроба взаєморозуміння між двома українськими віросповіданнями у 1636 році під керівництвом волинського воєводи Адама Сангуцького та короля Владислава Четвертого згодом здійснилася.

У цей час Петро Могила був уже Київським Митрополитом, тому прямо відповідав за питання православ'я. Сангуцький та Владислав Четвертий запропонували, щоб дві сторони домовилися

та обрали єдиного патріарха. І знову Петра Могили було запропоновано на цю посаду. І знову Ватикан протривав прийняттю руського Патріархату, вимагаючи, щоб православні підкорилися Католицькій Церкві та забороняючи створення спільного синоду. Ця ситуація тривала до 1643 року, коли уніатський холмський єпископ Мефодій Терлецький запропонував папі Урбану Восьмому послати листи до Митрополита Петра Могили та Київського воєводи Адама Киселя для того, щоб спонукати їх до приєднання в лоно Католицької церкви. У відповідь православні послали свої власні пропозиції до Рима у формі анонімного листа, з приводу якого більшість дослідників висловлюють думку, що його автором був митрополит П.Могила. Два документи, датовані 1645 роком, збережені у бібліотеках Рима "Compendio del negozio dell'unione dei Rutheni universale" та "Sententia cuiusdam nobilis poloni graecae religionis" (Проект благородного поляка греко-католицького сповідання); цей останній документ знаходиться в архівах Конгрегації для Пропагування Віри та вперше був опублікований Е.Шмурло у 1928 році у Празі. Зміст двох документів майже однаковий. Перший документ короткий і стисло викладений Франциском Інголі; другий більш поширений з розповідними пасажами.

Суть пропозицій від православних, автором яких розглядають Митрополита Петра Могили, була такою: спочатку автор пояснює свою концепцію термінології, підкреслюючи, що "Союз і Єдність - це зовсім різні поняття. Єдність виключає двоякість. Союз намагається об'єднати дві реальності, не порушуючи їх, як це неодноразово мало місце у союзі, який був прийнятий у Флоренції між латинською мовою та грецькою.

Проект наголошував на витоках обох церков: Східна базувалася на розділенні Патріархатів, зі своєю синодською єпархіальною структурою, у той час як Західна церква була єдиною, Римський Папа на чолі з єпископом, намісником Христа як вищим пастором. Необхідно було зберегти витоки. Розглядаючи те, що існували численні спільні пункти між Православною і Католицькою Церквами у сфері догм і те, що розбіжності мали лише формальний характер, Київський Митрополит намагався точно визначити ті сфери, де згода або компроміс були можливими.

На думку Петра Могили, союз повинен був виражатися у співробітництві Церков, які б визнали догми і фундаментальні принципи, також як і владу керівників східних та західних Церков, зберігаючи їхню внутрішню самостійність, їхню автокефалію. Він наполягав на союзі, який не був би злиттям, але спільним життям, співжиттям незалежних одна від одної церков.

Він шукав компромісів у догматичній сфері, пом'якшуючи позицію Православної церкви у пунктах, які її відрізняли від католицької, сподіваючись на аналогічні концесії з боку католиків, особливо з питання Євхаристії, Чистилища та проблеми Сходження Святого Духа (філіокве). П.Могила був навіть згоден визнати першість Римського Папи, не відмовляючись, однак, від влади Патріарха Константинопольського.

Займаючи позицію, яка б могла примирити дві церкви щодо деяких догматичних суперечностей, П.Могила залишався непримиренним у тому, що стосувалось обряду Православної церкви, ритуалу, який мав столітні традиції і який відображав мислення, психологію (менталітет) народу. Також він вважав шкідливими і протиприродними тенденції, які намагалися підпорядкувати один ритуал іншому. Православна концепція уточнювала: „Ми відкрито визнаємо, в силу принципів і основ Церкви Бога, що, хоча ми відрізняємось від римлян обрядами, ми з'єднуємося в одній і тій же Вірі для того, щоб підкорятися цій божественній та святій владі: "Будьте з'єднані, як Отець і Я сам". Віддаючись такому ж великому завданню щирого та старанного серця, з чистим наміром і з вдячн-

істю треба прийняти ревності, ненависть, небезпеку заради Христа і навіть, якщо це буде потрібно, віддати своє життя”.

Православний проект також уточнював, якими повинні були б бути відносини між Папським Престолом та православними: „Жити разом під єдиною владою і єдиним пастирем, намісником Христа, як Символ Віри це наказує; визнавати єдиною католицьку та папську Церкву і в ній єдиного намісника Петра, Римського Папу; залишатися вірним обрядам нашої святої грецької релігії, які були збережені з самого початку доти, доки наш милостивий Бог своєю могутньою верховною владою не відпустить на свободу грецький народ і нашого пастиря, Патріарха, який нас приведе до цієї згоди, яка нас врятує, а доти ми з пристрасною молитвою, особливо на Святій Літургії.”

Що стосується внутрішньої структури Православної Церкви в Україні, то Петро Могила бажав її незалежності як від Риму, так і від Константинополя: єпископи були б призначені Київським Митрополитом і підзвітні йому. Це дало б чітке формулювання ідеї автокефалії Української церкви сприяло ідеї українського патріархату, яка була багаторазово піднята в цей час, але з якою борючись Рим та Константинополь.

Революційні ідеї П.Могили, занадто сміливі для тієї епохи, могли викликати тільки протистояння українського суспільства, з одного боку, і суспільств Рима та Константинополя з іншого. Не маючи можливості здійснити цей план повністю, Могила намагався пом'якшити позицію Православної церкви по відношенню до католиків. Вселенський твір Петра Могили залишається, незважаючи ні на що, прецедентом та цінним прикладом.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що виняткова особистість Петра Могили займає місце першого плану в українській релігійній та культурній історії першої половини XVII століття. Йому вдалося реорганізувати Українську Православну Церкву, надаючи їй чіткої та жорсткої догматичної структури, він сформулював правила монастирського життя, сприяв збагаченню теологічної та навіть художньої літератури своїми численними публікаціями.

П.Могила розробив нову систему освіти, заснував першу вищу школу у Східній Європі, сяйво якої відчувалося у всіх православних країнах. Школа (пізніше Академія) Петра Могили може вважатися предтечею Київського університету. У межах цієї інтелектуальної фортеці він об'єднав учених, які працювали в різних галузях культурного та наукового життя не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі та на Балканах.

Петро Могила був також відомим діячем у питаннях міжконфесійних відносин, намагаючись доходити до синтезу християнських церков Сходу та Заходу, зберігаючи їхню сутність. У цьому розумінні він був передвісником сучасного екуменізму.

Західні тенденції Петра Могили не означали, що він був готовий сліпо сприймати все, що приходило із Заходу. Відзначаючи позитивні аспекти, але також будучи свідомим щодо негативних аспектів Західної та Східної Церков, він хотів знайти порозуміння між двома концепціями: зберігши в релігійному та культурному плані основні поняття Заходу, він хотів до цього додати деякі цінності Східного світу. Жорстоко протиставлений будь-якому односторонньому диктату згідно з висловом: „Прийдіть та підкоріться”, він був прибічником діалогу, обговорення, пропонуючи в той же самий час своє власне рішення. Він намагався розмовляти нарівні з найбільш високими церковними інстанціями, незалежно від того, був це Рим чи Константинополь. Відносно маловпливового на той час московського фактора (політичний устрій та Церква), на який митрополит Петро Могила не дуже зважав, він був зовсім новим, який П.Могила розцінював як „варварство”. Поміж тим

Російська церква в той час і пізніше завжди виступала критично щодо особи та реформ Петра Могили. В 1677 Московський Патріарх Юхим заборонив використання творів П.Могили: „Требника”, „Молитовника” та інших київських публікацій.

Хоча Петро Могила прожив тільки піввіку, половина з якого була присвячена Церкві, він здійснив велику кількість ініціатив та реформ, які склали цілу епоху історії України. Деякі історики XIX сторіччя (Юрій Венелін, Пилип Терновський) додали до його імені слово „Великий” з а прикладом царя Петра Великого. Пізніше навіть історики-популісти, противники аристократії та сильних особистостей, кваліфікували його творчість як „тріумф Петра Могили та його часу”.

За свій величезний внесок у релігійну галузь, Петро Могила був канонізований 12 грудня 1996 року з нагоди чотирьохсотліття від дня народження Українською Православною Церквою. Інші церкви брали участь у цьому визнанні.

Наприкінці ми представимо бібліографію та найважливіші твори щодо життя та рукописів Петра Могили.

Серед джерел назвемо Р. Могила. Хрест Христа спасителя і кожної людини. Kyiv, 1632; *Liturgiaron, если является ' sluzebnik*. Kyiv, 1639; *Litos, abo kamieioz procy pra\vdcy cerkwie switez prawos / awney ruskiey na skruszenie falecznociemliey Perspekfiwy*. Kyiv, 1644; *Zybrante krotkiey nauki o artikulach wiary pra\vosfawnokatholickiey chrzescianskiey*. Kyiv, 1645; *Sobranie koroetkoy nauki o artikulax very pravoslavnokafoliceskoj xristianskoj... Pervyj jazykom polskim, imet v kachestve teper dialektom ruskim z druku vydanoe*. Kyiv, 1645; *Evxologion, aibo molitvoslov, ili trebnik*. Kyiv, 1646; *Православна Исповедь*. 147, Национальна Паризька бібліотека, Parisinus 1265.

Його праця була проаналізована повніше, починаючи із XIX ст., в рамках досліджень стосовно Церкви або навіть загальної історії Східної Європи. Серед авторів, які присвятили себе цим дослідженням, – професори Київської Духовної Академії (до 1819 році Києво-Могилянська Академія). Роботи V. Askocenskij, f. Temovskij, Golubev, N. Petrov, f. Titov послуговували основою для подальших досліджень.

Крім кількох монографій, що становили собою глобальний огляд творчості Київського митрополита (Голубев, Теофіл Йонеску, Жуковський), велика кількість спеціалізованих досліджень та статей були надруковані різними мовами.

Румунські історики, вважаючи П.Могили одним із своїх співвітчизників, присвятили йому похвальні статті: Ghennade Enaceanu10, N. Iorga “, P. Panaitescu12, N. Popescu13, Казакю14. Лише чудовий історик N. Iorga мав мужність стверджувати, що, ставши архимандритом, Петро Могила був втраченим для румунів: справді, він припинив писати румунською та у своєму заповіті не згадав жодного румуна, окрім свого брата Моїсея1.

Щодо українських істориків, то вони цікавилися, головним чином, культурним аспектом діяльності П.Могили. Деякі з них, серед яких найбільш відомий Михайло Грушевський та його популістська школа, були скоріше стриманими, навіть критичними по відношенню до реформ освіти за зразком єзуїтських колегів, засуджуючи їх як занадто консервативні та схоластичні. Вони йому докоряли зрадою справжньому православ'ю та рабській імітації Заходу, нехтуванням національними потребами країни. Подібне судження розділялося і паном Возняком, O. Lototskym, D. Dorosenkom та іншими істориками початку XX століття. Навпаки, найбільш позитивна оцінка була дана Костомаровим, O. Левицьким, I. Vlasovskym, O. Ohloblynym. Більша частина греко-католицьких істориків, Welyukyj, Kyubaticj, високо оцінили теологічний та вселенський твір Могили.

Після довгого забуття в радянську епоху твори Могили отримали відповідну оцінку й широке розповсюдження із відродженням незалежності України (1991), завдяки діяльності Відділу вивчення релігій Інституту філософії Академії наук України і такими авторами як В. Kolodnyj, V. Nycyk, V. Klymov і Zoia Khyzniak. На заході ЮНЕСКО у 1996 р. в Парижі організувало колоквиум з нагоди чотириохсотліття від дня народження Петра Могили.

У російських істориків бачимо аналогічну ситуацію: солідні позитивні дослідження були опубліковані С.Рожественським, паном Булгаковим, К. Kharlamovim. Проте прибічники "єдиної і неделимої Росії" та антизахідники - Е. Golubinskij, Е. Krizanovskij, Грамм, Florovskij, Kartasev – заперечували спадщину Могили.

На Заході дослідження, що стосувалися Петра Могили, були головним чином спрямовані на його теологічні твори. У Франції його праці аналізуються Антуаном Мальві й Марселем Вейром, авторами прекрасної спеціалізованої монографії: *Православна сповідь Петра Могила*. Пан Жюжі написав енциклопедичну статтю, де він аналізував життя, рукописи і твори Могили. Антуан Мартел, Е. Picot, Jobert, Mgr Jean Rupp опублікували статті про життя і твори. Серед німецькомовних авторів цитуємо А.М. Ammann та Е. Winter. В Польщі відмітимо пошуки В. Jabionowski, Luzny та W. Tomkiewicz. У італійців догматичні твори Могили аналізувалися В. Palmieri. Англійською – Сержем Келеером, автором вступу до перевидання *Liturgiarion de Mohyla50*; реформи митрополита вивчалися W. Shimoniak і R.P. Popivchak. Ihor Sevchenko дав загальний аналіз всього твору.

В останній час дослідження, присвячені Петру Могили, кількісно збільшилися як в Україні, так і в інших державах. Але вони стануть предметом інших монографій.

² *Kiev s ego drevnejsim ucilisyem Akademieju*. Kyiv, 1856.

³ Petr Mogila - biograficeskij ocerk. *Kievskaja starina*, t. II. Kyiv, avril 1882, pp. 1-24.

⁴ Київський митрополит ПЕТРО МОГИЛА та його сподвижники. Kyiv, T. I, 1883 ; T. II, 1898.

⁵ О влиянии западноевропейской литературы на русскую. TKDA, 1872, pp. 5-8.

⁶ Російська православна церква у польсько-литовській державі в XVII і XVIII в. T. I. Kyiv, 1905.

⁷ La vie et l'œuvre de Pierre Movioa. Paris, 1944.

⁸ A. Zukovs'kyj. *Petro Mohyla ipytannjajednosti cerkov*. Paris, 1969 ; 2e édition : Kyiv, 1997

⁹ V. Nycyk. *Petro Mohyla v duxovnij istoriji Ukrajinu*. Kyiv, 1997.

¹⁰ Petru Movioa. *Biserica Ortodoxa Româna*. Bucarest, 1883-84.

¹¹ *Istoria literaturii romane on secolul XVII*. Bucarest, 1925.

¹² L'influence de l'œuvre de P. Mogila dans les Principautés Roumaines. *Mélanges de l'École roumaine en France*. Paris, 1926, pp. 3-97.

¹³ Pomenirea Mitropolitului Petru Movioa ci a sinodului de la Iazi. *Biserica Ortodoxa Româna*, LX, pp. 387-402. Bucarest, 1942.

¹⁴ Pierre Mohyla (Petru Movioa) et la Roumanie. Essai historique et bibliographique. *Thy Kiev Mohyla Academy. Harvard Ukrainian Studies*, vol. VIII, N° 1 / 2, June 1984.

¹⁵ *Istoria literaturii religioase a Românilor pana la 1688*. Bucarest, 1904, p. CXXXVI.

¹⁶ *Istoria Ukrajinu-Rusy*. T. VII. Kyiv, 1908 ; T. VIII, Kyiv, 1913 ; Z *ostorijo relihijnoji dumky na Ukrajinu*. Lviv, 1925.

¹⁷ *Istoria ukrajins'koji literatury*. T. II. Lviv, 1921.

¹⁸ Sxid i zaxid u problemi ukrajins'koji kul'tury. *S'ohocasne i mynule*, II, pp. 3-15. Lviv, 1939.

¹⁹ *Нарис історії України*. T. I. Varsovie, 1932, pp. 222-223.

²⁰ Kievskij Mitropolit Petr Mogila. *Russkaja istorija v zizneopisanijax eja goavnejsix dejatelej*. T. II, pp.

59-95. Saint-Petersbourg, 1874.

²¹ Juzno-russkie arxierei v XVI-XVII v. *Kievskaja starina*, T.II. Kyiv, 1882.

²² Spohad pro Mytropolyta Petra Mohylu. *Cerkva i Zytтя*, №34. Neu Ulm, 1963.

²³ *Narys istoriji Ukrajin's'koji Pravoslavnoj Cerkvy*. T. II. New York, 1956.

²⁴ Petro Mohyla. *Encyklopedija Ukrajinoznavstva*, II, t. 5, p. 1632. Paris, 1966.

²⁵ Anonimnyj projekt Petra Mohyly po z'jedynennju Ukrajin's'koji Cerkvy 1645 r. *Analecta OSBM*, vol. IV / X, fasc. 1-4, pp. 484-498. Rome, 1963.

²⁶ *Istoriya Unionnyx zmahan' v Ukrajin's'kij Cerkvi*. Lviv, 1935 ; Hirschberg, 1947.

²⁷ *Petro Mohyla : bohoslov, cerkovnyj o kul'turnyj dijas*. Kyiv, 1997.

²⁸ Феномен Петра Могили. *Biohrafija, dijal'mst', pozycja*. Kyiv, 1996.

²⁹ *Kyjevo-Mohyljans'ka akademija*. Kyiv, 1970 ; 2e édition, revue et complétée, 1981.

³⁰ *Pierre Mohyla. Actes du Colloque*. Paris, 1997.

³¹ Petr Mogila. *Фенія в obscestve istorii u drevnostej rossijskix pri Moskovskom Universitete*, livre I, janvier-mars, pp. 1-160. Moscou, 1877.

³² История Киевской академии. Saint-Petersbourg, 1843.

³³ *Malorossijskoe vlianie na velikoruskuju cerkovnuju zizn'*. T. I. Kazan, 1914.

³⁴ *Istoriya Russkoj Cerkvi*. Moscou, 1900-1904.

³⁵ Повреждение церковной обрядности и религиозных обычаев в юго-русской метрополии. Руководство для сельских пастырей, 1, 1860, pp. 185-206, 210-231, 272-287, 296-316, 449-462.

³⁶ Westliche Emflüsse in der russischen Theologie. *Procès-verbaux du premier Congrès de Theologie orthodoxe a Athines*, 29.XI-6.XII.1936. Athines, 1939, pp. 217-218.

³⁷ *Ocerkipo istorii Russkoj Cerkvi*. T. I. Paris, 1959.

³⁸ *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, Mitrropolit de Kiev*. Paris, 1927.

³⁹ Pierre Moghila. *Dictionnaire de Theologie Catholique*. Tome dixieme, deuxieme partie. Paris, 1929, col. 2063-2081.

⁴⁰ *La langue polonaise dans les pays ruthines*. Lille, 1938.

⁴¹ Pierre Movila (Mogila), in : E. Legrand. *Bibliographie hellénique duXVOT s.*, t. IV, pp. 104-159. Paris, 1896.

⁴² *De Luther a Mohila. La Pologne dans la crise de la Chrétienté, 1517-1648*. Paris, 1974.

⁴³ Les théologiens de Kiev, trait d'union paradoxal entre l'Est et l'Ouest a l'ège de Sobieski (XVIIe s.). *Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V.*, Nr 6-7. Munich, 1970.

⁴⁴ *Abris's der Ostsiawischen Kirchengeschichte*. Vienne, 1950.

⁴⁵ *Bizanz und Rom im Kampfum die Ukraine (955-1939)*. Leipzig, 1942.

⁴⁶ *Akademia Kiewsko-Mohilanska*. Cracovie, 1899-1900.

⁴⁷ *Pisarze Kręgu Akademoi Kijowsko-Mohylanskiej a (??) literatura polska*. Cracovie, 1966.

⁴⁸ Cerkiew dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. *Przeglad Powczeczny*, T. 200-201, 1933-1934.

⁴⁹ *Theologia dogmatica Orthodoxa (Ecclesia Graeco-Russica) ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa*. Florence, 1.1, 1911 ; t. II, 1913.

⁵⁰ *Leiturgiaroon, Kiev 1639*. Fairfax-Lviv-New York, 1996.

⁵¹ *Thy Reforms of Piter Mohyla*. Milwaukee, Marquette University Slavic Institute, PaperN^o20, 1965.

⁵² *Piter Mohola, Metropolitan of Kiev (1633-47) : Translation and Evaluation of His "Orthodox Confession of Faith" (1640)*. Washington, D.C., 1975.

⁵³ Thy Many Worlds of Piter Mohyla. Thy Kiev Mohyla Academy. *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. VIII, Nr 1/2, June 1984. Cambridge, Mass, 1984, pp. 9-44.